

*Микола Володимирович ГОРБАТЮК,
заступник директора Українського науково-дослідного
інституту архівної справи і документознавства,
кандидат історичних наук (Київ)*

АНДРІЙ НІКОВСЬКИЙ ЯК АКТИВНИЙ ДІЯЧ УКРАЇНСЬКОГО ТОВАРИСТВА «ПРОСВІТА» ТА УКРАЇНСЬКОГО КЛУБУ В ОДЕСІ (1906–1912 РР.)

Досліджено участь відомого українського громадсько-політичного діяча Андрія Васильовича Ніковського у діяльності Одеського товариства «Просвіта» та Українського клубу в Одесі. Визначено та проаналізовано основні напрямки його діяльності у згаданих організаціях. Показано внесок діяча у становлення та розвиток культурно-просвітнього руху в Україні.

Ключові слова: Ніковський Андрій Васильович, товариство «Просвіта» в Одесі, Український клуб в Одесі, культурно-просвітній рух в Україні.

The participation of the well-known Ukrainian sociopolitical figure Andrii Vasyl'ovych Nikovskyi in the activity of the Odessa society «Prosvita» and the Ukrainian Club in Odessa is investigated. The main directions of his activity in above-mentioned societies are determined and analyzed. The contribution of the figure in formation and development of cultural-educational movement in Ukraine is viewed.

Key words: Nikovskyi Andrii Vasyl'ovych, the Society «Prosvita» in Odessa, the Ukrainian Club in Odessa, cultural-educational movement in Ukraine.

Исследовано участие известного украинского общественно-политического деятеля Андрея Васильевича Никовского в деятельности Одесского общества «Просвита» и Украинского клуба в Одессе. Определено и проанализировано основные составляющие его работы в этих организациях. Показана роль деятеля в становлении и развитии культурно-просветительского движения в Украине.

Ключевые слова: Никовский Андрей Васильевич, общество «Просвита» в Одессе, Украинский клуб в Одессе, культурно-просветительское движение в Украине.

Становлення та розвиток українського національного руху кінця ХІХ – початку ХХ ст. є однією із найбільш досліджуваних тем у сучасній українській історичній науці. До до-

свіду українських культурно-просвітніх організацій того періоду часто апелюють політики, письменники, журналісти і, звісно, – професійні історики. Причини такого підвищеного інтересу криються не лише у суто науковому прагненні всебічно дослідити та об'єктивно проаналізувати події вітчизняної історії, які ще донедавна належали до категорії заборонених або були сфальсифікованими. Ця зацікавленість має і громадсько-політичний підтекст: проблеми, з якими стикається сучасна українська інтелектуальна та культурна еліта, разюче нагадують ситуацію більш, ніж сторічної давнини, особливо у питаннях реалізації національних прав українців.

Сучасні історики Г. Зленко, В. Кузьменко, А. Мисечко та О. Музичко переконливо довели, що український національний рух на Півдні України на початку ХХ ст. був досить потужним і майже не поступався аналогічним рухам у інших регіонах України. Його центром тривалий час були громадсько-політичні та культурно-просвітні організації Одеси, насамперед, – «Просвіта». Це товариство зібрало навколо себе низку визначних громадських діячів, які, сформувавшись у просвітницькій роботі, у майбутньому взяли діяльну участь в українських національно-визвольних змаганнях 1917–1921 рр.

Одним із них був уродженець Одещини Андрій Васильович Ніковський, який, розпочавши свою громадсько-політичну діяльність у Одеській «Просвіті», згодом став одним із творців Української Центральної Ради, засновником Українського національного союзу, визначним політичним і державним діячем УНР доби Директорії тощо.

Спеціального наукового дослідження про участь А. Ніковського у культурно-просвітньому русі початку ХХ ст. в Україні немає. Втім, окремі згадки про його діяльність як члена одеської «Просвіти» знаходимо у працях О. Болдирева [7], Д. Джулинської [21], О. Кульчицької [43], О. Лисенка [44], О. Малюти [45], О. Цапка [54], С. Фарини [53], О. Ярещенко [59] та інших виданнях [46; 49; 51; 60].

Одеське товариство «Просвіта» було створене у жовтні-листопаді 1905 р. групою українських патріотів на чолі з І. Луценком і С. Шелухіним [48, с. 370]. 25 листопада 1905 р. одеський градоначальник А. Григор'єв затвердив Статут товариства, який наділяв цю організацію досить широкими можливостями [20, спр. 314, арк. 7–8; 43, с. 25]. Зокрема, у ста-

туті зазначалося, що основною метою діяльності товариства є «допомогти культурно-просвітницькому розвитку українського народу в м. Одесі» [51, с. 90]. У період свого існування одеська «Просвіта» мала власну бібліотеку, книгарню, читальню, книжковий склад, кіоск, історичний музей та хор; організувала бюро юридичної допомоги найбільшому населенню міста. Крім цього просвітяни намагалися відкрити українську школу, заснувати філію «Просвіти» за межами Одеси та влаштувати бюро медичної допомоги, але на перешкоді здійснення цих планів стала заборона градоначальника [6, с. 33; 46, с. 64; 50, с. 45].

Одеська «Просвіта» знаходилась у центрі Одеси по вулиці Софійській, 30, займала весь другий поверх ошатного будинку (орендований за 1100 карбованців) і мала 8 кімнат [10; 27]. У середині приміщення товариства було прикрашене малюнками з української старовини, етнографічним матеріалом, портретами гетьманів, письменників і артистів. У залі-світлиці, де відбувалися наукові засідання та суботні літературно-вокально-музичні вечори, розміщувалися два погруддя — Т. Шевченка і В. Антоновича. В одній із кімнат розташовувалася читальня, де зберігалися українські (наддніпрянські та галицькі) видання й українська періодика. В одеській «Просвіті» можна було вільно купити газети «Слово», «Рада», «Рідний край» [22, с. 3].

Товариство було доволі чисельною організацією. За кількістю членів, яких на різних етапах існування «Просвіти» нараховувалося від 158 (27 грудня 1905 р.) до понад 500 (1 січня 1908 р.), вона займала друге місце, поступаючись лише київській організації. Не останню роль у такій популярності товариства відіграв незначний членський внесок — усього 1 карбованець на рік, що зробило можливим брати участь у його роботі навіть малозабезпеченим робітникам і переважній більшості міщан [51, с. 92, 94].

Двічі на тиждень «Просвіта» влаштовувала «вечори»: по середах відбувалися літературно-наукові засідання, вхід на які був безкоштовний, а по суботах — літературно-вокально-музичні вечори з платою 25 копійок для членів товариства і 50 копійок для інших гостей.

30 листопада 1906 р. у приміщенні «Просвіти», на квартирі економки товариства, дочки Івана Луценка, Анастасії,

поліція виявила «підпільну типографію і склад видань партії соціалістів-революціонерів». У зв'язку з цим на деякий час товариство було закрите. 1 грудня 1906 р. всі члени правління «Просвіти» були обшукані, між ними був і «присяжний стряпчий» А. Ніковський. Проте обшук виявився безрезультатним: в українських діячів було вилучено лише приватне листування та відпущено на свободу. Поліція заарештувала лише Івана Луценка за зберігання без відповідного дозволу двох револьверів і 19 патронів до них [56, арк. 9–10].

У ході слідства Анастасія Луценко заявила, що про знайдені в її кімнаті типографський шрифт, типографську фарбу та надруковані прокламації есерів ніхто з членів товариства не знав [56, арк. 22]. Підозра в антиурядовій діяльності з просвітян була знята і згодом українська організація відновила свою роботу.

Слід відзначити, що крім участі «в преступных собраниях происходивших в помещении Украинского Товарищества «Просвита»» в 1906 р. Жандармське управління м. Одеси іншої дискредитуючої інформації про А. Ніковського не мало і аж до 1915 р. на запити різних державних установ повідомляло про його політичну благонадійність [55, арк. 169, 172, 173, 177, 179, 182].

У «Просвіті» А. Ніковський був членом Ради (Відділу) товариства, його секретарем і бібліотекарем [18, арк. 599]. Саме він впорядковував бібліотеку, куплену у вдови колишнього лідера Одеської Громади, відомого історика та педагога Л. А. Смоленського [18, арк. 599]. На початку 1907 р. у бібліотеці одеської «Просвіти» нараховувалося близько 1600 примірників книг [23]. До кінця 1907 р. А. Ніковський завершив її впорядкування, розробив правила для читачів і склав систематичний каталог. На той час бібліотека вже мала 2068 томів видань [35].

Одеська «Просвіта», відразу по своїй появі, стала набирати специфічних, притаманних тільки їй рис: якщо київські просвітяни головний акцент робили на видавничій і лекційній діяльності, то одеські — на театральній і культурно-масовій. Також товариство багато уваги приділяло лекційній пропаганді культурних здобутків українського народу. Як уже згадувалося, по середах влаштовувалися літературно-наукові засідання, на яких члени товариства читали та обговорю-

вали реферати з української історії, філології, народознавства тощо. Всього за період існування Одеської «Просвіти» було прочитано рефератів: у 1906 р. — 61, у 1907 р. — 63 і в 1908 р. — 42 [51, с. 92]. Одним із найбільш активних референтів був А. Ніковський, доповіді якого найчастіше стосувалися української літератури, драматургії та театру. Зокрема, протягом 1907 р. він прочитав такі реферати: 1) «Артистична діяльність М. Садовського (з приводу 25-літнього ювілею)» (5 травня 1907 р.) [24], 2) «Нові течії в українській літературі» (10 жовтня 1907 р.) [36], 3) «Дрібні оповідання Винниченка» і 4) «Про поезії Олеся (одповідь на рецензію Ів. Франко)» (жовтень–листопад 1907 р.) [58], 5) «М. К. Заньковецька, яко національний таланти» (1 грудня 1907 р.) [1].

Високу оцінку лекторові-початківцю А. Ніковському дав Д. Дорошенко, який гостював у одеській «Просвіті» в грудні 1907 р. і був присутній на її засіданнях. «Читав молоденький студент — д[обродій] Ніковський, — писав Д. Дорошенко, — кажуть, що це один з найкращих тут лекторів. Реферат був про М. Заньковецьку з приводу її ювілею. Зложений реферат дуже вміло, з хистом... Читає д[обродій] Ніковський виразно, досить гарною виробленою мовою, але зовсім тихо; мені здавалось, що в останніх рядах його зовсім не чують» [22].

У 1908 р. А. Ніковський прочитав ще 5 доповідей на літературно-мистецькі теми: 1) «Український театр і артистична діяльність М. Заньковецької» (19 січня 1908 р.), 2) «М. Старицький, як поет», 3) «Батьки і діти в сучасній українській драматичній літературі» (4 жовтня 1908 р.), 4) «П. Барвінський — оповідання й драматичні твори» (29 листопада 1908 р.) та 5) «Творчість С. Черкасенка (з приводу збірки «На шахті»)» (20 грудня 1908 р.) [16, с. 4; 12].

18 лютого 1909 р. А. Ніковський прочитав реферат «Українська критика і молоді письменники». На цьому засіданні, у зв'язку із заборонаю місцевої влади, були присутні тільки члени «Просвіти» [28].

Далі вважаємо за потрібне дати характеристику окремим рефератам А. Ніковського. 19 січня 1908 р. під час вшанування М. Заньковецької з нагоди 25-річного ювілею її сценічної діяльності, він виступив із рефератом «Український театр і артистична діяльність М. Заньковецької», в якому характеризував артистку «як найяскравішу представницю української

штуки (мистецтва — М. Г.)» [26]. Він також нагадав про важливий внесок усіх артистів у справу захисту національної ідеї та підготовку ними ґрунту для «дальшого, кращого життя» [1].

У своїх виступах А. Ніковський був далекий від ідеалізації українських драматургів-сучасників. Зокрема, у рефераті «Батьки і діти в сучасній українській драматичній літературі», проаналізувавши «Старі сучки й молоді парости» М. Кропивницького, «Жарт життя» і «В старім гнізді» С. Черкасенка та п'єси інших авторів, наголосив, що вони є малохудожніми, зважаючи на «надмірну ідеалізацію «молодих птахів»» і «через неоригінальну і не повну характеристику «старих сучків» [10].

У доповіді «Оповідання й драматичні твори П. Барвінського» А. Ніковський висвітлив основні життєві віхи письменника, а його оповідання характеризував як «переняті м'яким настроєм автора» й такі, що «показують чималий талант письменника, як оповідача пережитого» [32].

31 травня 1907 р. в одеській «Просвіті» відбулися загальні збори, на які прибуло 60 осіб. Головою зборів обрано С. Шелухіна, секретарем — А. Ніковського. Розглянувши питання про діяльність товариства під час літніх канікул, збори постановили не припиняти роботу читальні, книгарні та бібліотеки, а наукові засідання та літературно-вокально-музичні вечори влаштовувати по змозі. Відсутність грошей у касі товариства, необхідних для його нормальної роботи влітку, змусила Раду вдатися до позички (300 карбованців) та запланувати на літо проведення «гулянки». Також збори ухвалили відкрити при «Просвіті» однокласну школу з українською мовою викладання, для чого Рада товариства мала розробити проект школи та навчальну програму й клопотатися про дозвіл перед місцевою адміністрацією [25]. У липні 1907 р. Рада подала відповідне прохання попечителю одеського навчального округу. Проте, на заваді організації школи стали звичні бюрократичні перешкоди. Протягом літа 1907 р. заява побувала в інспектора та директора народних шкіл, канцелярії попечителя й інспектора одеського навчального округу. Останній із формальних причин повернув її товариству. Про «ходіння по муках» просвітян А. Ніковський у «Раді» писав: «Але у д[оброді]я інспектора в запасі є ще не мало таких самих розумних причіпок і тим самим повна змога тягти справу без

кінця-краю, сподіваючись, що може яке-небудь друге начальство так «роз'яснить» одеську «Просвіту», як вже роз'яснено кубанську та подільську» [2]. клопотання товариства про відкриття початкової школи не було прийняте до розгляду і зрештою, через півтора року після його подання, було відхилене попечителем навчального округу [20, спр. 273, арк. 10–11].

Підсумки роботи «Просвіти» за першу половину 1907 р. підбив І. Луценко на сторінках «Ради» у статті «Діяльність Т[овариств]ва «Просвіти» в Одесі». За його підрахунками протягом зазначеного часу в товаристві відбулося 17 наукових засідань і 17 літературно-музичних зібрань, на яких було прочитано 36 рефератів. Найбільш активними доповідачами були М. Комаров (9 рефератів), С. Шелухін (7), А. Ніковський (4) та І. Луценко (5). Протягом першого півріччя 1907 р. просвітяни поставили 6 вистав, із них дві — дитячі. 7 липня 1907 р. товариство влаштувало величезну «гулянку» з двома оркестрами, кіосками «Вулик», «Кавун» і «Хата», прикрашеними в національному стилі, конкурсами, лотереєю та феєрверком. Не зважаючи на дощову погоду, одесити виявили значний інтерес до просвітянського заходу, що дало змогу не тільки покрити всі видатки на свято (1050 карбованців), а й отримати 450 карбованців чистого прибутку [40].

Активна діяльність «Просвіти» викликала радість у А. Ніковського, який у листі до М. Аркаса писав: «...гарно те, що просвіта захоплює щоразу більший і повний гурт громадянства, що люди нас бачать і знають — і з повагою ставляться до «просвіт» [19, арк. 3].

Як із боку царської адміністрації, так і з боку лівих сил (особливо радикально налаштованої студентської молоді) лунали звинувачення «Просвіти» у буржуазності, українському шовінізмі та юдофобстві [44, с. 18]. Про неправомірність двох останніх звинувачень А. Ніковський 27 серпня 1907 р. писав фундатору миколаївської «Просвіти» М. Аркасу: «Колись Ви запитували мене про прийом жидів у товариство, на зборах Виділа нашого я говорив про це і висловились за те, щоб не розбирати і не вважати на наційне походження... Членів-жидів у нас записалося чоловік десять — переважно студентів» [19, арк. 5].

Із часом «придирки» градоначальства до діяльності товариства набирали все більш відвертих форм. При читан-

ні рефератів обов'язково мав бути присутній поліцейський чин або чиновник градоначальства, який постійно вступав у суперечки з лекторами та декламаторами, а також фіксував прізвища, адреси та рід занять тих, хто брав участь в обговоренні чи виступав із зауваженнями. При цьому, спроби просвітян скоротити виступи поліцейського суворо каралися міською владою грошовими штрафами «за пререкання с разумными требованиями должностных лиц» [6, с. 34]. Однією з форм протесту просвітян проти втручання представника міської адміністрації було демонстративне залишення залу слухачами (як от, під час засідання товариства 19 березня 1908 р, присвяченого пам'яті В. Антоновича) [11]. Проте, тиск на «Просвіту» продовжувався. 31 березня 1908 р. місцева адміністрація в особі генерал-губернатора заборонила «реферати, читання та співи на малоросійському нарідччі» в одеській «Просвіті» [20, спр. 276, арк. 22], мотивуючи це тим, що крім чиновника Багуна, до обов'язків якого входило бути присутнім на засіданнях товариства та контролювати його роботу, «нет другого лица знающаго малорусское наречие, а с чиновником Багуном всегда бывають пререканія» [34]. Всю безглуздість цього наказу місцевої влади А. Ніковський розкрив у статті «Лист з Одеси», що вийшла у «Раді» в квітні 1908 р. «Таким способом виходить,» — писав він — «що коли нема чинів, що знають мову, то не можна тою мовою говорити!» [14]. Заборона на вживання української мови діяла півтора місяця та була знята 17 травня 1908 р.

Слід зауважити, що А. Ніковський найважливішим національним форпостом вважав саме українську мову. Він був одним із ініціаторів заяви у справі чистоти мови, поданої Раді «Просвіти» наприкінці 1908 р. У ній наголошувалося, що «першим знаряддям до просвіти» та «першою умовиною поваги» до українського народу є українська мова. Щоб забезпечити вживання чистої мови хоча б на засіданнях «Просвіти», А. Ніковський разом із однодумцями пропонував встановити добровільне самоштрафування (від 1 до 5 копійок) за вживання неукраїнських слів і виразів у рефератах, дебатах чи під час розмови [17].

У липні 1908 р. вийшов указ Сенату, згідно з яким діяльність українських освітніх організацій визначалася такою, «що може викликати наслідки, які загрожують громадсько-

му спокою» [42, с. 61]. Прийняття указу відкрило шлях російській владі для подальшого тиску на «Просвіти». Цим відразу скористалася царська адміністрація Одеси, яка, як уже згадувалося, на деякий час заборонила «просвітянам» влаштувати «вечори» українською мовою: було введено попередню цензуру на реферати, п'єси та вірші; голову товариства М. Комарова оштрафовано на 100 карбованців та ін. [6, с. 34; 16, с. 3–4]. При цьому просвітянам також доводилось друкувати повідомлення про заходи «Просвіти» у «Ведомостях градоначальства», примусова реклама в яких коштувала товариству 30 карбованців щомісячно [22]. Така політика місцевої адміністрації, на думку А. Ніковського, призвела до зменшення кількості рефератів, прочитаних у «Просвіті» з 62-х у 1907 р. до 42-х у 1908 р. [16, с. 3–4]. «Історія одеської «Просвіти» в 1908 р.» — писав він — «це досить сумна історія українського товариства, що не стільки працювало для просвіти українського люду в Одесі, скільки змагалось за спроможність працювати» (курсив А. Ніковського — М. Г.) [16, с. 3].

Зазвичай в одеській «Просвіті» з кінця травня до початку вересня тривали канікули. У цей час наукові засідання та літературно-вокально-музичні вечори не проводились, у зв'язку з виїздом із Одеси значної частини просвітян. Проте, робота книгарні та бібліотеки, які очолював А. Ніковський, не припинялися [49].

Скрутне фінансове становище одеської «Просвіти» у 1909 р. змусило Раду товариства йти на низку непопулярних серед українських діячів, але дуже прибуткових, заходів, зокрема, на влаштування літніх «гулянок» із конкурсами краси, ворожінням і безпрограшною лотереєю. А. Ніковський був незадоволений моральною стороною цих заходів і вважав, що їх потрібно уникати [4].

Перед початком осіннього театрального сезону 1909 р. у «Просвіті» А. Ніковський висловився за обов'язкове оновлення репертуару. На його думку, постановка таких п'єс, як «Запорожець за Дунаєм», «Бувальщина» чи «Пошились у дурні», які Рада «терпіла» тільки через їх прибутковість, не відповідала ні характерові, ні завданням товариства. Він наполягав на нових постановках творів українських драматургів, М. Гоголя, А. Чехова та європейських класиків. Із цього приводу в «Раді» він писав: «Треба пильнувати не лиш матеріаль-

ного добробуту, треба підняти престиж товариства, бо вже і в пресі... і серед громадянства питають: що ж це — «Просвіта», чи клуб?» [4].

Очевидно, така позиція члена Ради товариства А. Ніковського мала наслідки, оскільки репертуар драматичних гуртків одеської «Просвіти» значно розширився: 17 жовтня відбулася вистава «Наталка Полтавка», 18 жовтня — «Ой, не ходи Грицю» [29], 31 жовтня — «Сватання на Гончарівці», 1 листопада — «Нещасне кохання» [30].

У 1909 р. наступ на український національний рух в Одесі продовжився з більшою силою. Як писав А. Ніковський, одеський градоначальник генерал Толмачов «на біднім товаристві показує свої блискучі стратегічні здібності: веде тривку облогу і потроху відбатовує цілі шматки просвітянської діяльності» [5]. 10 січня 1909 р. Толмачов заборонив читати реферати і декламувати вірші на заходах (вечорах) товариства. Літературно-наукові зібрання, які «Просвіта» влаштовувала по середах, відтепер ставали закритими, тобто, участь у них могли брати лише члени товариства. Було накладено заборону на ряд доповідей, між іншим і на реферат А. Ніковського «Український вертеп» [33]. Просвітяни відразу надіслали представників до генерала Толмачова з проханням скасувати постанову. У відповідь градоначальник заявив, що вважає товариство сепаратистською організацією і що він вже надіслав міністрові внутрішніх справ докладну записку про його скасування. З цього часу дозволеними видами діяльності для одеської «Просвіти» залишалися лише музика, співи та танці [15].

На початку осені 1909 р. просвітянам було заборонено читати реферати українською мовою, а в кінці листопада — закрито книгарню «Просвіти». Формальною причиною закриття книгарні послужило те, що нібито Відділ товариства не повідомив канцелярії градоначальника прізвища відповідальних за книгарню осіб. Заходи царської адміністрації підтримала російська преса. Незадовго до закриття книгарні газета «Русская Речь» надрукувала повідомлення про те, що у «Просвіті» на найвиднішому місці висить портрет І. Мазепи. Розміщений на дверях бібліотеки «Просвіти» портрет за наполяганням градоначальства таки було знято, хоч на нього був дозвіл цензури [5].

28 листопада 1909 р. царська влада закрила товариство [43, с. 26], мотивуючи це тим, що національні організації вносять

«раздвоение в единый русский народ» [57, с. 79]. 30 листопада Виділ товариства (за участі А. Ніковського) зібрався на нараду з приводу ліквідації «Просвіти», але близько 23.00 був розігнаний поліцією [31]. Останні, прощальні, збори просвітян відбулися 8 грудня 1909 р. Проте, навіть після закриття «Просвіти», її діячі продовжували збиратися на квартирах І. Луценка, М. Комарова та І. Липи [51, с. 98–99].

Активна частина українського громадянства Одеси була переконана у необхідності існування культурно-просвітніх організацій. Про значення «Просвіти» для національного руху та пробудження самосвідомості народу А. Ніковський у «Раді» писав наступне: ««Просвіта» самим фактом свого існування, своїми рефератами, ...своїм впливом на середні шари громадянства зробила те, що громадянство знає про українство, про його позицію, ...про вимоги сучасного українства і його певні сталі переконання»» [13].

Після закриття товариства А. Ніковський спільно з іншими одеськими просвітянами взяв участь у створенні на його базі Українського клубу (статут було затверджено 8 лютого 1910 р.) [38, с. 3] і музично-драматичного товариства «Українська хата» (статут затверджено 4 квітня 1911 р.) [37, с. 3]. Завдяки такому кроку одеські українці зберегли матеріальну базу товариства (бібліотеку, книгарню, історичний музей) і отримали можливість продовжити національно-освітню працю.

Втім, загальна зневіра, що запанувала в колах українського громадянства Одеси в часи реакції, вплинула як на характер діяльності новостворених організацій, що стали більш ліберальними, так і на бажання колишніх просвітян брати участь у їхній роботі. Так, членами Українського клубу в квітні 1910 р. було всього 6 осіб. Безініціативність української громади Одеси викликала справедливу критику А. Ніковського, який на сторінках «Ради» писав: «Щось надто швидко загула енергія цих українців; якимось мимоволі виникає сумнів що до колишнього запалу наших, з дозволу сказати, «патріотів»... Справа в тому, що спить наше громадянство і вигадує всякі оправдання своїй бездіяльності: то начальство, то внутрішні нелади» [3].

А. Ніковський притримувався думки, що Український клуб має бути, насамперед, культурно-просвітньою організацією, доступною для всіх верств населення. Він вважав, що

приміщення, яке збиралися орендувати для клубу, з його розкішним умеблюванням «буде задешево для буржуазії і надто заможне для міщанства і інтелігентної молоді», а це, в свою чергу, відіб'ється на його популярності та прибутках [41, № 493, арк. 2].

Перші загальні збори Українського клубу, якими, власне, і розпочалася його діяльність, відбулися лише 3 жовтня 1910 р. Збори ухвалили заснувати власний хор і драматичний гурток та організувати при клубі такі комісії: драматичну, співочу, літературну та дитячих вечорів. А. Ніковський, разом із колишніми просвітянами С. Шелухіним, М. Комаровим, Л. Ковальчуком, І. Липою, В. Чеховським, І. Бондаренком, ввійшов до складу літературної комісії. А його дружина – Наталя Миколаївна – працювала у комісії дитячих вечорів (разом із Л. Шелухіною, Є. Чеховською, Ф. Бондаренко) [38, с. 4–5].

Як повідомляв А. Ніковський у своїх дописах до газети «Рада», Український клуб займав 10 кімнат у будинку Папудової на Сборному плацу в Одесі. Помешкання клубу мало електричне освітлення, залу на 100–120 місць, де було збудовано сцену для проведення урочистих заходів і показу аматорських вистав, 2 картярських кімнати й одну більярдну [8]. Вечірки в Українському клубі відбувалися три рази на тиждень: по четвергах (танці та лото), по суботах (літературно-музичні вечори) та по неділях (публічні вистави і танці). По середах відбувалися літературні збори тільки для членів клубу, оскільки місцева адміністрація заборонила публічне читання рефератів українською мовою [47].

Вечірки в Українському клубі розпочалися із середини жовтня 1910 р. Для їх проведення було організовано співочий гурт і аматорську театральну трупу. Старшини клубу поцілювалися про забезпечення театру реквізитом, викупивши українські костюми, що раніше належали «Просвіті» [8]. Протягом жовтня-грудня 1910 р. у клубі було поставлено вистави «Наталка-Полтавка», «Мартин Боруля», «По ревізії», «Миротворці», «Зимовий вечір», «Драма без горілки», «Суєта», «Хатня революція» [38, с. 6]. Утім, А. Ніковський вважав, що такий репертуар драматичного гуртка Українського клубу не відповідав завданням організації та неодноразово пропонував оновити його та замінити розважальні вистави на вистави культурно-просвітнього характеру. Він навіть

писав, що: «від клубу можна прямо вимагати, щоб його сцена зробилася школою, пробним місцем нового репертуару, культурною інституцією, коли інші просвітні шляхи заказано (*заборонено* — М. Г.)» [9].

А. Ніковський брав активну участь у просвітницькій роботі Одеського Українського клубу. Зокрема, 26 лютого 1911 р. він прочитав реферат «Українська література і кріпацтво» [39, с. 3,4], а 13 листопада 1911 р., з нагоди 100 річниці з дня народження Маркіяна Шашкевича, — реферат про його життя та творчість [52].

А. Ніковський у своїх дописах до «Ради» залишив чимало цікавої інформації про життя Українського клубу. Так, із його статей ми дізнаємося про існування у клубі добре організованого із сильними голосами хору, який, на думку А. Ніковського, співав у невдалому аранжуванні. Великий успіх також мали народні пісні у виконанні селянина Задорожного та виступи місцевого бандуриста [9].

Проте, заходи Українського клубу та товариства «Українська хата» не були такими масштабними, як заходи «Просвіти», а характер їхньої діяльності часто не відповідав завданню поширення ідей національного відродження. Напевно, у зв'язку з цим, число членів Українського клубу було значно меншим, ніж у «Просвіти»: 1 січня 1911 р. — 112 осіб [38, с. 24], 1 січня 1913 р. — 78 [51, с. 101]. Характеризуючи нові організації на початку 1912 р. у листі до Є. Чикаленка, А. Ніковський писав, що це «зовсім інший колєнкор: не просвітиш і не просвітишся» [41, № 517, арк. 1 зв.].

Таким чином, діяльність А. Ніковського як члена одеської «Просвіти» та Українського клубу, головним чином, була зосереджена на підготовці та читанні рефератів і доповідей на засіданнях товариства та висвітленні їх роботи на сторінках газети «Рада». Саме газетні статті А. Ніковського є одним із найважливіших джерел із історії одеської «Просвіти» 1907–1909 рр. Гідною поваги також є праця А. Ніковського по організації, впорядкуванню та систематизації бібліотеки товариства. Крім того, активна громадська позиція А. Ніковського впливала на обрання напрямку діяльності товариства та формування репертуару просвітнянського драматичного гуртка.

1. А. В. З життя «Просвіт» : святкування ювілею М. К. Заньковецької в Одеській «Просвіті» [Текст] / А. В. [А. Ніковський] // Рада. – 1908. – 25 січ. – С. 3.
2. А. Н. З життя «Просвіт» : справа з школою одеської «Просвіти» [Текст] / А. Н. [А. Ніковський] // Рада. – 1907. – 16 жовт. – С. 3.
3. Ан. В-ко. Лист з Одеси (сплять собі) [Текст] / Ан. В-ко [А. Ніковський] // Рада. – 1910. – 8 квіт. – С. 1.
4. Ан. В-ко. Лист з Одеси [Текст] / Ан. В-ко [А. Ніковський] // Рада. – 1909. – 28 серпня. – С. 1.
5. Ан. В-ко. Лист з Одеси [Текст] / Ан. В-ко [А. Ніковський] // Рада. – 1909. – 2 січ. – С. 1.
6. Белоусенко, О. Гибель «Просвіт» [Текст] / О. Белоусенко [А. Лотоцький] // Укр. жизнь. – М., 1912. – № 1. – С. 29–39.
7. Болдирєв, О. Одеська громада [Текст] / Олександр Болдирєв. – О. : Маяк, 1994. – 143 с.
8. В. Одеський Український Клуб [Текст] / В. [А. Ніковський] // Рада. – 1910. – 6 жовт. – С. 3.
9. В. Те саме [Текст] / В. [А. Ніковський] // Там само. – 19 лист. – С. 3.
10. Василько. З життя «Просвіт» [Текст] / Василько [А. Ніковський] // Рада. – 1908. – 16 жовт. – С. 3.
11. Василько. З життя «Просвіт» : в одеській «Просвіті» [Текст] / Василько [А. Ніковський] // Там само. – 27 берез. – С. 3.
12. Василько. Те саме [Текст] / Василько [А. Ніковський] // Там само. – 25 груд. – С. 4.
13. Василько. З життя «Просвіт» : про загальні збори одеської «Просвіти» [Текст] / Василько [А. Ніковський] // Там само. – 12 лип. – С. 3.
14. Василько. Лист з Одеси [Текст] / Василько [А. Ніковський] // Там само. – 13 квіт. – С. 5.
15. Василько. Те саме [Текст] / Василько [А. Ніковський] // Рада. – 1909. – 20 січ. – С. 3.
16. Василько. Одеська «Просвіта» в 1908 році [Текст] / Василько [А. Ніковський] // Рада. – 1909. – 6 січ. – С. 3–4.
17. В-ко. З життя «Просвіт» [Текст] / В-ко [А. Ніковський] // Рада. – 1908. – 13 лист. – С. 3.
18. ГДА СБУ. – Спр. 67098 ФП. – Т. 59. – Ч. 3.
19. ДАМО. – Ф. 468. – Оп. 1. – Спр. 14.
20. ДАОО. – Ф. 2. – Оп. 7.
21. Джулинська, З. І. Діяльність Одеської «Просвіти» на ниві пробудження національної свідомості народу [Текст] / З. І. Джулинська // Україна : становлення незалежності. Зміст і методика висвітлення в курсах соціальних та гуманітарних наук : всеукр. наук.-метод. конф. (11–13 жовтня 1993 р.) : доклади і виступи. – О., 1993. – С. 34–35.
22. Дорошенко, Д. З життя «Просвіт» : в гостях у одеських просвітян [Текст] / Д. Дорошенко // Рада. – 1907. – 19 груд. – С. 3.
23. З життя «Просвіт» [Текст] // Там само. – 4 квіт. – С. 3.
24. З життя «Просвіт» [Текст] // Там само. – 8 трав. – С. 3.
25. З життя «Просвіт» [Текст] // Там само. – 6 черв. – С. 3.
26. З життя «Просвіт» [Текст] // Рада. – 1908. – 22 січ. – С. 3.
27. З життя «Просвіт» [Текст] // Там само. – 20 серп. – С. 3.

28. З життя «Просвіт» [Текст] // Рада. – 1909. – 21 лют. – С. 3.
29. З життя «Просвіт» [Текст] // Там само. – 20 жовт. – С. 3.
30. З життя «Просвіт» [Текст] // Там само. – 3 лист. – С. 3.
31. З життя «Просвіт» [Текст] // Там само. – 8 груд. – С. 3.
32. З життя «Просвіт» : в одеській «Просвіті» [Текст] // Рада. – 1908. – 11 груд. – С. 3.
33. З життя «Просвіт» : в одеській «Просвіті» [Текст] // Рада. – 1909. – 18 січ. – С. 4.
34. З життя «Просвіт» : з життя одеської «Просвіті» [Текст] // Рада. – 1908. – 8 квіт. – С. 3.
35. З життя «Просвіт» : звідомлення про діяльність одеської «Просвіті» за 1907 рік [Текст] // Рада. – 1908. – 13 трав. – С. 3.
36. З життя «Просвіт» : одеська «Просвіта» [Текст] // Рада. – К., 1907. – 30 верес. – С. 3.
37. Звіт діяльності музично-драматичної спілки «Українська Хата» в Одесі за 1912 рік [Текст]. – О., 1912.
38. Звіт Одеського Українського Клуба за 1910 р. – О. : Друк. Т. Кумана, 1911. – 26 с.
39. Звіт Українського Клубу за 1911 р. – О., 1912. – 25 с.
40. І. Л-ко. З життя «Просвіт» : діяльність Т[овариств]ва «Просвіти» в Одесі [Текст] / І. Л-ко [І. Луценко] // Рада. – 1907. – 27 лип. – С. 3.
41. ІР НБУ. – Ф. 44. – № 493 – 2 арк.
42. Касьянов, Г. Українська інтелігенція на рубежі ХІХ – ХХ ст. : соціально-політичний портрет [Текст] / Георгій Касьянов. – К. : Либідь, 1993. – 176 с.
43. Кульчицька, О. В. Громадська діяльність «Просвіт» півдня України на початку ХХ ст. [Текст] / О. В. Кульчицька // Нац. університет «Києво-Могилянська академія» : наук. записки. – К., 2003. – Т. 21 : Історичні науки. – С. 24–27.
44. Лисенко, О. В. «Просвіти» Наддніпрянської України у дожовтневий період [Текст] / Олександр Васильович Лисенко. – К. : б. в., 1990. – 24 с. – (Препринт / АН УРСР, Ін-т історії ; № 6 / 18/).
45. Малюта, О. В. «Просвіта» у формуванні державницького потенціалу українського народу (друга половина ХІХ – перша чверть ХХ ст.) [Текст] : автореф. дис.... канд. іст. наук : 07.00.01 / Ольга Володимирівна Малюта ; НАН України ; Ін-т історії України. – К., 2005. – 20 с.
46. Нарис історії «Просвіти» [Текст] / [ред. І. Мельник]. – Л. ; Краків ; Париж : Просвіта, 1993. – 232 с.
47. Одеський Український Клуб // Рада. – 1910. – 20 жовт. – С. 3.
48. «Просвіта» : історія та сучасність (1868–1998) [Текст] : зб. матер. та док. / [упоряд., ред. В. Герман]. – К. : Просвіта, 1998. – 486 с.
49. Просвітянин, С. Лист з Одеси [Текст] / С. Просвітянин [С. Шелухін] // Рада. – 1908. – 22 трав. – С. 3.
50. Просвітянин. Товариство «Просвіта» в Одесі [Текст] / Просвітянин [С. Шелухін] // Україна. – 1907. – Т. 1. – № 2. – С. 30–47.
51. Самойлов, Ф. О. Одеса на зламі століть (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) : історико-краєзнавчий нарис [Текст] / Ф. О. Самойлов, М. О. Скрипник, О. Т. Ярещенко. – О. : Маяк, 1998. – 232 с.

52. Т-ко. В Одеському українському клубі [Текст] / Т-ко // Рада. – 1911. – 19 лист. – С. 3.
53. Фарина, С. Я. Роль «Просвіт» в українському національно-культурному русі на початку ХХ століття [Текст] : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Сергій Якович Фарина. – Кременчук, 1993. – 20 с.
54. Цапко, О. М. Діяльність товариства «Просвіта» в Україні (1891–1914 рр.) [Текст] : автореф. дис... канд. іст. наук : 07.00.01 / Олег Михайлович Цапко ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 1998. – 18 с.
55. ЦДІАК. – Ф. 385. – Оп. 1. – Спр. 2059. – 188 арк.
56. ЦДІАК. – Ф. 419. – Оп. 1. – Спр. 4928. – 25 арк.
57. Чикаленко, Є. Щоденник [Текст] : у 2-х т. / Євген Чикаленко. – К. : Темпора, 2004. – Т. 1 : 1907–1917. – 2004. – 428 с. – (Vita Memoriae).
58. Шелухін, С. З життя «Просвіт» : про діяльність Одеської «Просвіти» [Текст] / С. Шелухін // Рада. – 1907. – 5 груд. – С. 3.
59. Ярещенко, О. Т. Одеська «Просвіта» : історія, сучасність [Текст] / Олександр Тимофійович Ярещенко. – О. : Маяк, 1998. – 109 с.
60. Яцишина, О. Я. Громадсько-політична та наукова діяльність С. П. Шелухіна (1864–1938 рр.) [Текст] : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Оксана Яківна Яцишина ; Запоріж. держ. ун-т. – Запоріжжя, 2004. – 19 с.

Горбатюк М. В. Андрій Ніковський як активний діяч українського товариства «Просвіта» та Українського клубу в Одесі (1906–1912 рр.).

Ключові слова: Ніковський Андрій Васильович, товариство «Просвіта» в Одесі, Український клуб в Одесі, культурно-просвітній рух в Україні.

На основі архівних документів, газетних публікацій початку ХХ ст., спогадів та аналізу історіографії висвітлено участь відомого українського громадсько-політичного діяча Андрія Васильовича Ніковського у роботі Одеського товариства «Просвіта» та Українського клубу в Одесі. Показано, що його діяльність у цих українських культурно-просвітніх організаціях полягала у підготовці та виголошенні рефератів з історії України та української літератури, організації бібліотеки, висвітленні культурно-просвітнього руху в Одесі на сторінках всеукраїнської газети «Рада». Наголошується, що А. Ніковський як член Ради «Просвіти» та один із керівників Українського клубу мав значний вплив на формування політики товариств.

Gorbatyuk M.V. Andrew Nikovskiy as an active participant of Ukrainian association «Prosvita» and Ukrainian club in Odessa (1906 – 1912)

Key words: Nikovskyi Andrii Vasylovych, the Society «Prosvita» in Odessa, the Ukrainian Club in Odessa, cultural-educational movement in Ukraine.

On the basis of archival documents, newspaper articles of the early XX century, memoirs and analysis of the historiography the participation of the well-known Ukrainian sociopolitical figure Andrii Vasylovych Nikovskyi in

the activity of the Odessa society «Prosvita» and the Ukrainian Club in Odessa is highlighted. The article shows, that his activity in stated Ukrainian cultural-educational organizations consisted in preparation and reading essays on the history of Ukraine and the Ukrainian literature, organizing library, illuminating the cultural-educational movement in Odessa on pages of the all-Ukrainian newspaper «Rada». The article underlines, that A. Nikovskyi as a member of «Prosvita» Council and one of heads of the Ukrainian Club had a considerable influence on policy formation of the societies.

Горбатюк Н. В. Андрей Никовский как активный деятель украинского общества «Просвита» и Украинского клуба в Одессе (1906–1912 гг.).

Ключевые слова: Никовский Андрей Васильевич, общество «Просвита» в Одессе, Украинский клуб в Одессе, культурно-просветительское движение в Украине.

На основании архивных документов, газетных публикаций начала XX века, воспоминаний и анализа историографии освещено участие известного украинского общественно-политического деятеля Андрея Васильевича Никовского в работе Одесского общества «Просвита» и Украинского клуба в Одессе. Показано, что его деятельность в этих украинских культурно-просветительских организациях заключалась в подготовке и чтении рефератов по истории Украины и украинской литературы, организации библиотеки, освещении культурно-просветительского движения в Одессе на страницах всеукраинской газеты «Рада». Подчеркивается, что А. Никовский как член Совета «Просвиты» и один из руководителей Украинского клуба имел значительное влияние на формирование политики этих обществ.